

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Bondehuses alder

PETER MICHELSEN · NATIONALMUSEET

BONDEHUSES ALDER

PETER MICHELSEN

BONDEHUSES ALDER

NATIONALMUSEET

Tilrettelæggelse: Henning Dehn-Nielsen
Omslag: Jens Lorentzen
Engelsk resumé: Jean Olsen
Tryk: S. L. Møller
Copyright © Nationalmuseet, København 1979
ISBN 87-480-0198-8

De gengivne tegninger (bortset fra fig. 21 og 23)
er udført af Frilandsmuseets tegnestue.

I samme serie:

Peter Michelsen: Huset fra Ødis Bramdrup
Peter Michelsen: Hans Hansens Gård
Bjarne Stoklund: Gården fra Lønnestak
Peter Michelsen: Ildsteder og opvarmning på Frilandsmuseet
Ester Kappelgaard: Thades Gård
Peter Michelsen: Huset fra Dörröd
Jørgen Køster: Gården fra Sønder Sejerslev
Peter Michelsen: Ostenfeldgården på Frilandsmuseet

Omslagsbilledet viser årstallet på nordgavlen af gården fra Rømiø,
Frilandsmuseet ved Sorgenfri (Lennart Larsen fot. 1979).

Indhold

Hvor gammelt er huset?	7
Om årstal på bygninger	8
Skriftlige kilder til aldersbestemmelse	19
Dendrokronologi	29
Omtrentlig aldersbestemmelse ved sammenligning	37
Alder er et løst begreb	48
English Summary: Dating Farmhouses	50
Litteratur	54

Hvor gammelt er huset?

Det er nok et af de almindeligste spørgsmål, der bliver stillet til folk med gamle huse som særligt arbejdsområde. Ofte får spørgeren ikke noget svar, der tilfredsstillende ham. Det er nemlig i de fleste tilfælde umuligt at give et nogenlunde præcist svar, når det drejer sig om bondehuse. Derfor bliver det i reglen heller ikke noget kortfattet svar, og det vil gerne være fuldt af forbehold.

Dette lille skrift skal antyde, hvad der ligger bag de formodninger, man trods alt kan have om alderen på et bondehus. Noget af det vigtigste, der kan komme ud af læsningen, er forsigtighed. Man skal ikke uden videre tro på et årstal. Og oplysninger fra en gårds eller families historie behøver ikke at sige noget om alderen på en af gårdens bygninger eller alderen på det hus, familien har boet i.

Det er så enkelt, når et hus tilsyneladende klart og tydeligt forkynder sin alder med et årstal på gavlen eller over en dør. De faldgruber, der knytter sig hertil, er det første, vi skal se på. Hvis man vil gøre lidt mere ud af at aldersbestemme et hus, kan der ofte i arkiverne hentes gode oplysninger. Men det er ikke altid nemt at sætte dem i forbindelse med et eksisterende hus. I den allersidste tid har bygningsforskerne ved naturvidenskabens hjælp fået mulighed for nogle særdeles nøjagtige dateringer, men dem er det heller ikke altid nemt at benytte.

Når man står ved et bondehus og vil have lidt fornemmelse af dets alder, kan man normalt ikke regne med at have den slags oplysninger til rådighed. Man må tage sit udgangspunkt i den viden, husforskere har samlet om, hvordan byggemåden i de enkelte egne har skiftet gennem tiden. Ved at sammenligne med andre huse med mere eller mindre kendt alder kan man ofte danne sig et skøn over, hvor gammelt et hus er. Men alderen på et traditionelt bondehus er og bliver et løst begreb, især fordi de forskellige dele af et hus i reglen ikke er lige gamle.

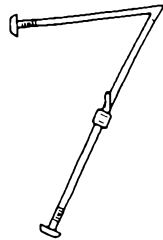
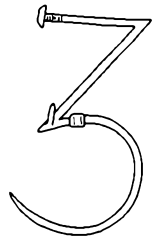
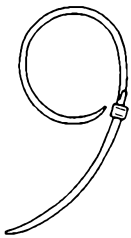

Fig. 1. Årstal i form af murankre af smedejern.
Frilandsmuseet ved Sorgenfri, Rømøgårdens sydgavl.

Om årstal på bygninger

Den nemmeste måde at »datere« et bondehus på er den hurtige iagttagelse af et årstal. Når det drejer sig om store tydelige tal af jern, i reglen anbragt på en gavl, kan det gøres i et glimt under forbi kørsel med bil eller tog. Hvis vi ikke medregner bygninger fra tiden efter midten af 1800-årene, vil store og letlæselige årstal mest kunne ses i det sydlige og vestlige Jylland. Det skyldes, at brugen af murankre af smedejern er noget, der har at gøre med opførelse af huse i grundmur, og det hørte i ældre tid hjemme i dette område, mens man i de andre dele af Danmark byggede bondegårde og -huse i bindingsværk.

Denne geografiske fordeling vil man også kunne iagttage, når man i mere sindigt tempo bevæger sig til fods gennem Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Murankre i form af årstal ses kun på nogle af bygningerne fra den sydvestlige del af landet. Den stilfærdige måde at bevæge sig på giver både i museumsparken og ude omkring i landsbyerne mulighed for at iagttage årstal, der er mindre nemme at få øje på. Det drejer sig om indskrifter, der f.eks. kan være skåret i et stykke tømmer i bindingsværket, ofte over en port eller dør. Det har nok ikke været så almindeligt i Danmark som i visse andre lande, at der var indskrifter over døren til ældre huse på landet. Så meget mere spændende er det, når man under rundgang i en landsby med mange gamle bygninger virkelig finder en indskrift, selv om den i reglen blot består af nogle forbogstaver på mand og kone samt et årstal.

I Frilandsmuseet er det også kun et lille mindretal af bygningerne, der har indskrifter af denne art. Man skal dog ikke gå ret langt mellem museets fynske bygninger, før man over porten til gården fra Lundager ser den både som bygnings- og møbelindskrift yndede latinske sentens SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS (Hvis Gud er med os, hvem kan da være imod os) LRS 1830 AHD. Tæt ved kan man over døren ind til beboelsen i husmandshuset fra Årup læse I IESU NAVN ER IEG OPSAT GVD BEWARE MIG DAG OG NAT FRA ILDEBRAND FRA TYWEHAND BØNHØR O GVD WOR FRELSERMAND 1760.

Hidtil har vi kun beskæftiget os med årstal, der kan ses udefra, når man går forbi. Man kan jo normalt ikke regne med at kunne gå på opdagelse inden døre i tilfældige huse i en landsby. Men på Frilandsmuseet kan man se eksempler på mere skjulte årstal, som stadig findes tilsvarende i en del bygninger rundt om i landet.

Et af de steder i en gammel bondebygning, hvor det har været mest almindeligt, at der var anbragt årstal, var på skorstenshammeren, den vandrette overligger over den åbne skorstens åbning. Typisk er her indskåret ikke blot et årstal, men ofte tillige nogle forbogstaver for den daværende beboer, eventuelt både for ham og hans kone. Årstal kan også

Fig. 2. Indskrift over døren til boligen i Frilandsmuseets husmandshus fra Årup på Fyn.

I IESU NAVNER IEG OPSAT GVD BEWARE MICH
DAG OG NAT FRA ILDEBRAND FRA TYWEHAND
BØNHØR O GVD WOR FRELSERMAND 1760

K P S E I S A N O N I 7 7 9

Fig. 3. Indskrifter på skorstenshamre, alle på Frilandsmuseet. Øverst fra Pebringegården, på hvis tomt der ved udgravninger er påvist et stuehus fra før skorstenens tid samt beboelse i middelalder og jernalder. I midten årstallet på yderstuens skorsten i Truegården, også her i et endnu ældre stuehus. Nederst indskriften på køkken-skorstenen i gården fra Lønnestak. I 1803 blev hele denne gård nybygget.

A N O N I 7

5 9

C S = † 1 8 0 3

være anbragt mindre iøjnefaldende steder på en bygning. Her skal blot nævnes indskæring i tilfældige bjælker og skrivning i en bindingsværkswægs lerklining, mens den endnu var våd. Siden hen skal vi vende tilbage til spørgsmålet om, hvor stor betydning man kan tillægge sådanne årstal, der optræder her og der, mere eller mindre præget af tilfældighed.

En ting er jo iagttagelsen af et årstal, noget andet fortolkningen af det. For de regulært anbragte årstals vedkommende gælder måske nok, at man ofte kan tage dem for deres pålydende. Men der er i hvert fald nogle tilfælde, som er egnet til at rejse tvivl med hensyn til rækkevidden af de nemme iagttagelser af årstal. Når man nærmer sig den T-formede mørkerøde murstensbygning, som Frilandsmuseets Rømogård udgør, kan man allerede på lang afstand se et årstal på gavlen. Når man kommer om på den anden side af gården, begynder forvirringen, for her får man øje på et andet årstal. Hvis man går helt rundt om gården, viser det sig, at også den tredie gavl bærer smedejernstal. Hvilket skal man så vælge af årstallene 1773, 1793 og 1862?

En lidt mere nærsynet gennemgang af gården skaber ikke klarhed. På indgangsstøtterne ved hoveddøren er afbildet tre små mennesker, gårdmanden, hans kone og deres søn. I den lange indskrift forekommer adskillige årstal, personernes data, samt året 1767, da indgangsstøtterne blev hugget. Har det noget med husets alder at gøre? Endnu

et årstal må tages med i betragtning. Inde i stuen er et standur med årstallet 1750, og det er vel at mærke knyttet til huset både ved at bære ejernavne og ved at være malet sammen med stuens panel.

Hvilket af Rømøgårdens mange årstal skal vi vælge? Et enkelt af dem? Eller måske dem alle, fordi der i hvert af disse år er sket noget væsentligt med bygningen, en udvidelse eller en ombygning? Vi får i hvert fald det ud af eksemplet, at vi kan se, at man ikke altid på grundlag af et enkelt iøjnefaldende årstal kan angive alderen på et hus.

Der kan nævnes andre tilfælde, hvor det må forekomme tvivlsomt, hvor omfattende gyldighed man kan tillægge et årstal. Når man har passeret porten til Frilandsmuseets gård fra Lundager på Fyn med den foran omtalte indskrift og årstallet 1830, kommer man straks efter til en dør i stuehuset, hvorover der står 1747. Disse to indskrifter er selvfølgelig ikke uforenelige, for årstallene kan datere hver sin del af gården. Men hvor stor en del er så opført i hvert af årene? Det kan i hvert fald fastslås, at man ikke kan svare med et enkelt tal på spørgsmålet om gårdens alder.

Det samme gælder den skånske tvillinggård på Frilandsmuseet. I den østre gård er der årstal 1737 og 1747, og i den vestre gård er indskåret et så tidligt år som 1688. Men i dette store bygningskompleks med vægge af egeplanker har man nok i højere grad end i de hidtil omtalte huse

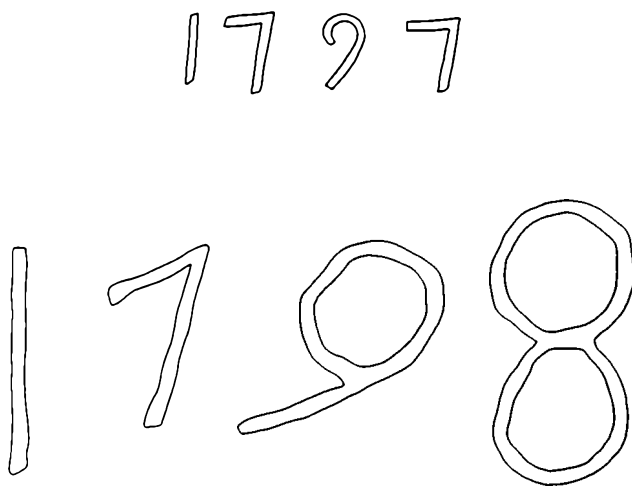

Fig. 4. To årstal fra Frilandsmuseets gård fra Pebringe på Sjælland. De sidder begge på gårdens østlænge, der rummer lade, karlekammer, huggehus m.m. Det øverste årstal er skåret i tømmeret, det nederste skrevet i lerklining, da den endnu var våd. De synes at kunne bekræfte hinanden som hørende til et omfattende byggeri, da det ikke er usandsynligt, at man har rejst tømmer det ene år og klinet det næste.

SIDEUS. PRO NOBIS. QVIS. CONTRA

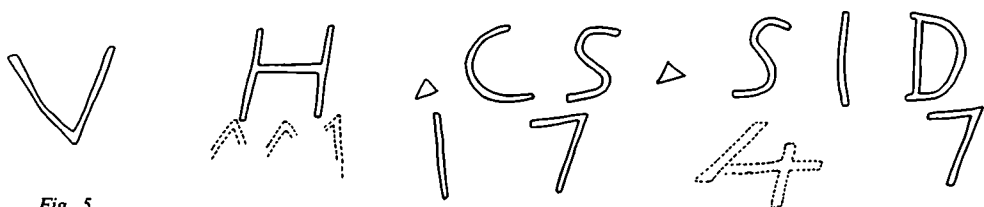

Fig. 5.

Indskrifter i Frilandsmuseets gård fra Lundager på Fyn. Øverst den latinske indskrift over porten (Hvis Gud er for os, hvem kan da være mod os). Nederst indskriften over døren til stuehuset.

fornemmelse af, hvordan gården består af mindre bygninger, der er stykket sammen. Det føles derfor umiddelbart nærliggende, at de forskellige dele af denne helhed kan have forskellig alder.

Nogle få eksempler har været nok til at begrunde den tvivl, der kan opstå med hensyn til muligheden for aldersbestemmelse af bygninger på grundlag af årstal. Det er indlysende, at der er nogle årstal, der slet ikke kan bruges i denne sammenhæng. Når man somme tider i en lade eller lo kan finde et eller flere årstal skåret i væggen, har det ikke noget at gøre med bygningens alder. Hvis ellers den planke, hvori årstallet er skåret, har siddet på sin plads hele tiden, kan vi dog sige, at bygningen må formodes at række tilbage til tiden før årstallet. Et sådant årstal kan være skåret for tidsfordriv f.eks. af en tjenestekarl, der har kedet sig under tærskningen og holdt en lille pause i arbejdet. Det svarer til, at man finder årstal (og forbogstaver for personnavne) skåret i træstammer, plankeværker, udsigtsbænke, skoleborde og kirkers korstole.

Det er klart, at årstal på løsøre normalt ikke fortæller noget om en bygnings alder. Man skal være forsigtig med at drage for vidtgående slutninger af årstal selv på mere eller mindre nagelfaste genstande. Det gælder også sådan noget som jernovne og paneler, der tilsyneladende hører meget nøje sammen med en bygning. Jernovne kan være udskiftet og skal i realiteten betragtes som løsøre. Deres eventuelle årstal er i øvrigt blevet til ved en støbeprocess, der kan være gentaget med samme model længe efter den første fremstilling. Paneler kan også være an-

NOS. LRS 1830. AHD.

bragt i forbindelse med en modernisering af huset. Der er endog den mulighed, at de med årstal og andre indskrifter kan være overført fra et helt andet hus.

Det fremgår af det foran omtalte, at nogle årstal slet ikke kan bruges til datering af bygninger, mens andre måske tilsyneladende er anvendelige, men i hvert fald skal benyttes med omtanke. De angiver måske ikke alderen på hele bygningen, men kun en del af den, i værste fald måske kun den gavl eller det stykke tømmer, de sidder på.

For murankres vedkommende kan man ikke se bort fra den mulighed, at de slet ikke daterer noget. Ved reparationer er det nemt at komme til at bytte om på cifrene i et årstal eller vende op og ned på seks- og nitaller, ligesom man, hvis man står og mangler et muranker, eventuelt

Fig. 6. Indskrift på en hjørnestolpe af det vestre stuehus til den skånske tvillinggård på Frilandsmuseet.

DEN 10 MAIVS
AN 1688
DAVET IONSON
ELNA

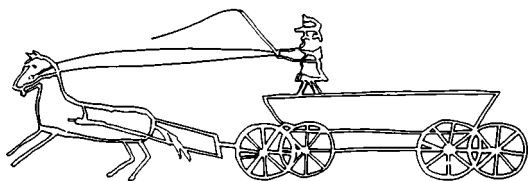

Fig. 7. Indskæring på bræt fra en lovæg, formentlig ligesom væggenes øvrige indskæringer blevet til som tidsfordriv. Gård i Møgeltønder Sønderby i Sønderjylland, brættet på Frilandsmuseet. Årstallet er tilfældigt, gården menes opført efter landsbyens brand 1804.

ATHPF
AEN /
1 1844

H 98-9-1911 Anna
Anna Hansens AH 16 A dr

Fig. 8. Indskæring på en udhusbjælke. Årstallet har intet at gøre med alderen på den pågældende ladelænge, der er opført 1844. Frilandsmuseet, den bornholmske gård.

Fig. 9. Årstallet 1790 på en gavl, hvor tallene fungerer som murankre. Eksemplet er karakteristisk for det område mod sydvest, hvor bondebygninger blev grundmuret tidligere end i det øvrige Danmark. Møgeltønder i Sønderjylland (P. M. fot. 1970).

kan overtage et fra et andet sted. Og hvad er det, et årstal i murankre muligvis kan datere? I Frilandsmuseets gårdstuehus fra Barsø kan man ved nærmere undersøgelse af bygningen konstatere, at den har haft en ældre udformning, der slet ikke var grundmuret. Murankrene 1766 ved indgangsdøren har formentlig forbindelse med omsætningen af den ældre bygning i teglstensmur. De angiver altså ikke i egentlig forstand, hvor gammelt huset er.

Fig. 10. Dette eksempel er fra en tid, hvor det overalt i landet kunne forekomme, at man satte årstal i et felt på gavlen af en villa eller som her stuehuset til en mindre landejendom. Simested, nord for Viborg (P. M. fot. 1973).

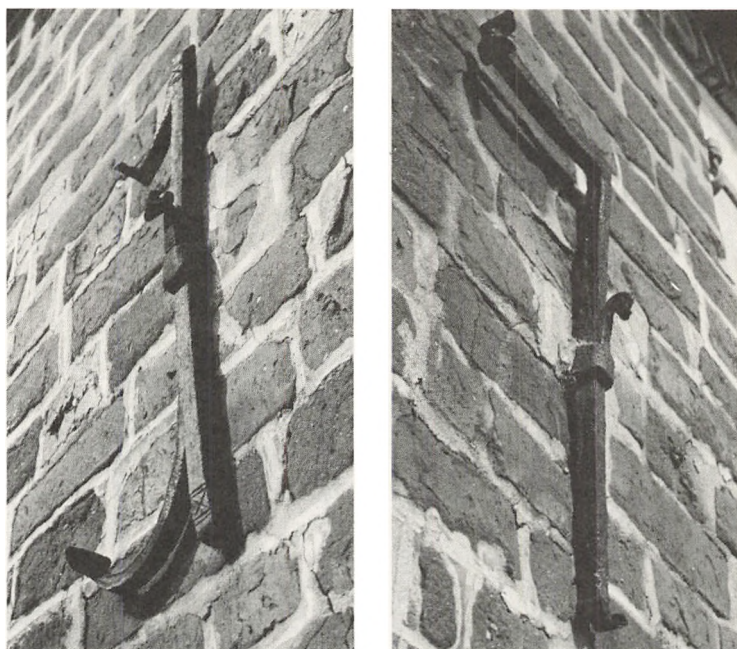

Fig. 11.

To smedjersankre, et 1-tal og et 7-tal (begyndelsen til 1797) fra gavlen af en gård i Sdr. Sejerslev, Sønderjylland (det er ikke Frilandsmuseets gård fra denne landsby) (P. M. Fot. 1970).

Heller ikke årstal i indskrifter behøver at sige noget om en bygnings alder, ja måske ikke engang om en del af bygningen. Frilandsmuseets hus fra Ødis Bramdrup har en indskrift over stalddøren med årstallet 1733. Man kan ikke heraf slutte noget om husets alder. Da det blev undersøgt ved flytningen til museet, viste det sig, at den ende, hvor dør-overliggeren med indskriften sidder, er bygget til. Tømmerstykket med årstallet er overtaget fra en nedrevet bygning og genanvendt, da museets hus på et ukendt tidspunkt blev udvidet.

I Frilandsmuseets gård fra Læsø kan man i huggehuset se årstallet 1736 skåret ind i en bjælke. Det opfattes normalt som opførelsesåret for den længe, bjælken sidder i, selv om tallet i sin udformning ikke er så forskelligt fra de tilfældige årstal, nogle har moret sig med at skære, hvor de kunne komme til det. Hvis man går over i stalden, kan man også her finde et årstal i en bjælke, men i dette tilfælde er der desuden en oplysende tekst: »Er bygt 1847 af IHSL«. Her får man altså at vide,

hvad meningen med årstallet er. Men man må selv finde ud af, at indskriften er anbragt i en udvidelse af stalden, som åbenbart er føjet til en ældre stald i det nævnte år. Der er her som i andre tilfælde, hvor et årstal er kombineret med en persons navn eller forbogstaver, mulighed for at kontrollere oplysningens sandsynlighed. Vi ved, hvem personen var, hvornår han var ejer af den gård, stalden er kommet fra, og kan indpasse ham i en families historie.

Fig. 12. Årstallet 1766 i jernankre ved indgangsdøren har sandsynligvis snarest noget at gøre med ombygningen af det ældre hus til grundmur. Frilandsmuseet, gårdstuehuset fra Barsø (P. M. fot. 1978).

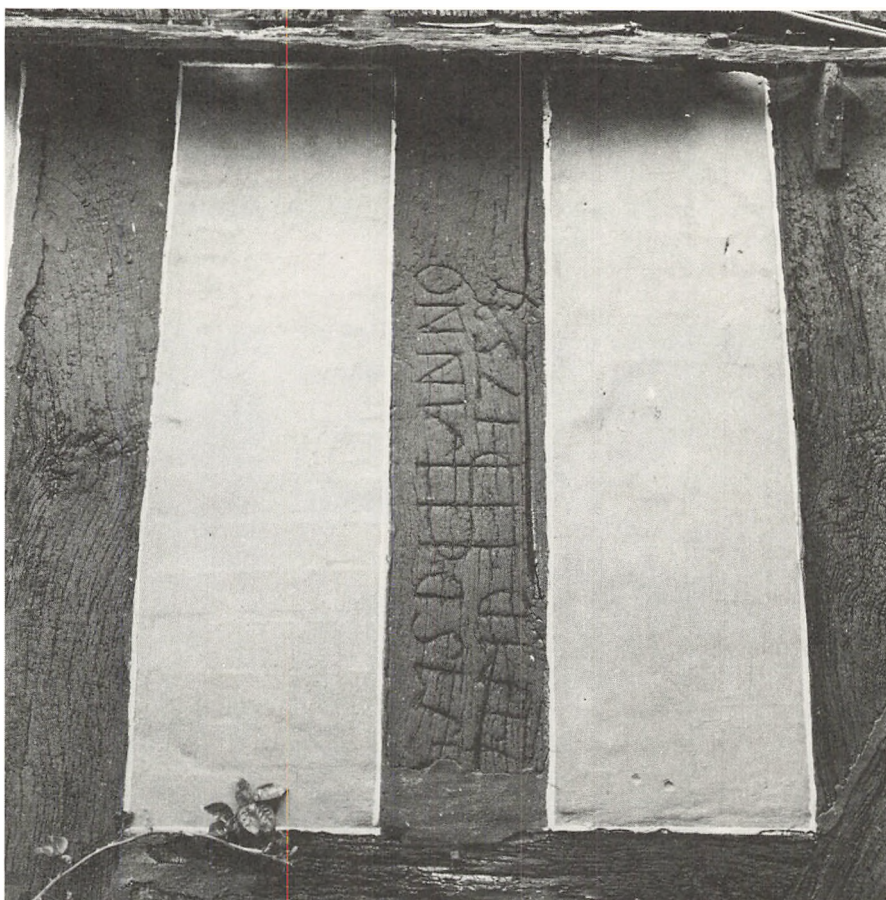
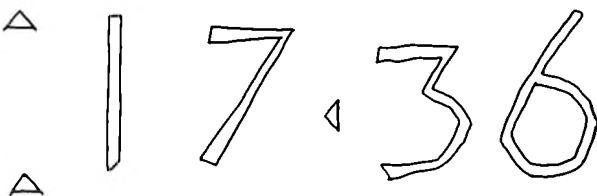

Fig. 13. Man kan næppe datere noget udelukkende ved hjælp af denne indskrift med forbogstaver, Jesu monogram og årstallet 1758. Tømmerstykket er blevet afkortet i den ene ende og genanvendt i lodret stilling i en bindingsværksgavl i en gård i Skærup ved Fredericia (P. M. fot. 1951).

Fig. 14. Årstal indskåret i gavlbjælken i huggehuset i Frilandsmuseets gård fra Læsø. Huggehuset (eller den såkaldte tømmerstue) befinder sig i det T-formede stuehus.

Er Ljygt 1847 af I H S L

Fig. 15. Indskrift på bjælke i stalden til Frilandsmuseets Læsøgård. Bjælken sidder i en forlængelse af stalden, der er flyttet til museet fra en anden gård end stuehuset.

Skriftlige kilder til aldersbestemmelse

Den lige omtalte indskrift i stalden fra Læsø er et klart formuleret skriftligt udsagn, der indeholder en direkte aldersangivelse for en bygning. Dette udsagn må naturligvis efterprøves både med hensyn til sandsynligheden og omfanget af den indeholdte påstand. Som vi har set i det foregående, skal man endog være forsigtig med at fastslå, hvilken bygning det drejer sig om, selv når forbindelsen mellem udsagnet og dets genstand er så håndfast, som det er tilfældet netop med en indskrift. Det vil ofte være et problem ved benyttelsen af skriftlige kilder til en bygnings historie, at det kan være svært med sikkerhed at konstatere, hvilken bygning den skrevne omtale vedrører.

Både når det gælder indskrifter og ved andre former for skriftlige kilder, er det en stor hjælp, hvis der forekommer personnavne. Herigennem muliggøres ofte en kontrol med hensyn til, hvilken bygning der er tale om. I stalden fra Læsø passede indskriftens forbogstaver på en mand, der også var kendt på anden måde. Over porten til Frilandsmuseets gård fra Ostensfeld i Sydslesvig er foruden årstallet 1685 indskåret navnet Hans Petersen, skrevet fuldt ud. Han er også gennem forskellige arkivalier knyttet til gården. Derved bestyrkes man i at tage årstallet alvorligt, portoverliggeren er næppe hentet et andet sted. Det er også svært at forestille sig den gårdmand, der ville have en anden mands navn prangende over gadeportens, medmindre det var en forfader eller forgænger på gården.

Stund 1801 r, 5' lling far in indregede Paas
 uentled of hand Brevne og and Regning i man
 sken Konge og S. Paaich Selskabet af
 Cardit og Valo Kja Andet Tring far af Skold
 Byg indregede hand Sand Gaad forlagede Polgren
 Brand indregede Regning.

Skildbyg Soer

Gaaden Hovangi Gaaden lucide for Rigs
 og Lovens af Valo Kja Gaadmand Svec
 Brendsen, og af alle den opriggede paa
 faas indregede god lod for Skildbyg alle
 Byg paa Maaden for findes de
 Gaad byg i indt skat - 26 1/2

a) *Huckuisset Soeren i Gaaden 18 Dag*
 Det dit Sags i indt og Rigin Ogen
 Som indt Waage og Maasdag de
 Gaad, Paas indregede og Saggas ind
 indt indregede og Saggas indregede
 indregede, samt indregede og Saggas
 Ogen af Maas Ogen og indregede
 indt indregede og indregede af 12 Dag paa
 i Sags Rod, fyldt 12 Dag Saggas
 a. Dag 45 kr. = ----- 340 kr.
 sk indregede 6 Dag a Dag 30 kr. = 180
 ----- 720 kr.

b) *det Vedtke Sagen 12 Dag 3 Dag dit*
 Sags indregede og Rigin Ogen Saggas
 indregede Waage, Maas, dag skrup
 indregede indregede indregede
 og indregede indregede indregede
 og indregede indregede indregede
 indregede indregede og indregede
 indregede 17 Dag indregede indregede
 indregede 30 kr. = ----- 360
 ----- 1080 kr.

Fig. 16. (Til venstre). Brandtaksation 1801 vedrørende museumsgården i Keldbylille på Møn (Landsarkivet for Sjælland m.m.). Det oplyses, at selvejergårdmand Povel Bendsens gård »af nye er opbygget paa hans udskiftede Jord Lod«, hvorefter følger beskrivelsen af de enkelte længer.

Fra Møn kan nævnes et eksempel på en af de hyppigt forekommende indskrifter på en skorstenshammer. I museumsgården i Keldbylille er over den åbne skorsten indskåret PBS MLD A° 1800. Indskriftens samhörighed med bygningen bekræftes i dette tilfælde ad flere veje. I folketællingen 1801 er gårdmandsparret således opført som Poul Bendsen og Maren Lars Datter. Samme år blev gården takseret til brandforsikring, og fra den beskrivelse af gårdens længer, der blev udført i den anledning, kender vi både gårdejerens navn og en lang række oplysninger om gården, der kan sammenlignes med de endnu bevarede bygninger. Begge disse skriftlige kilder kan indirekte bestyrke indskriften på skorstenen, dels ved at vise personernes samhörighed med bygningerne, dels ved gennem beskrivelsen at demonstrere, at det er de rigtige bygninger, der er tale om. Med hensyn til spørgsmålet om alderen på bygningerne behøver vi imidlertid ikke at nøjes med indirekte udsagn til sandsynliggørelse af indskriftens årstal. Der står nemlig også i brandtaksationen, at gården »af ny er opbygget« efter flytning fra landsbyen ud på gårdens udskiftede jordlod.

I det nævnte eksempel ses udnyttelse af to slags skriftlige kilder, bevaret i offentlige arkiver. I begge tilfælde drejer det sig om kildegrupper, der kun eksisterer fra slutningen af 1700-årene og fremefter. Det ældste bevarede folketællingsmateriale med navne er fra 1787, og brandforsikring af bygninger på landet begyndte man så småt med i 1769. Ved studiet af bondebygninger har brugen af folketællingsmaterialet naturligvis et formål i sig selv, idet man derigennem kan få oplyst, hvem der har boet i bygningerne. Her hvor det drejer sig om aldersbestemmelse af bygninger, kan navnestoffet som foran omtalt have stor indirekte betydning. For lidt ældre tids vedkommende kan personnavne til sammenstykning af en ejer- eller brugerliste fremskaffes fra forskellige kildegrupper som jordebøger, synsforretninger, skøde- og panteprotokoller samt skifteprotokoller m.m. Personnavne kan dog ikke altid hjælpe. Den gamle danske navneskik, hvorefter man får navn ef-

Margrethe Jørgen	Drengsbørn	17.	68.	Lud. 1/2	
Poul Bendsen	Gårdsbørn	44.	44.	1/2	Enligt boud
Marga Lars	1/2	55.	55.	1/2	
Anders Pedsen	1/2	25.	25.	1/2	
Jens Pedsen	1/2	18.	18.	1/2	
Dorthe Pedsen	1/2	23.	23.	1/2	
Agnetru Pedsen	1/2	18.	18.	1/2	
Johanne Pedsen	1/2	16.	16.	1/2	
Peds. Mortense	1/2	14.	14.	1/2	
		96-17	31-	14	
		240	447	257	
		237	528	271	

Lat. 482

Fig. 17. Udsnit af folketællingsliste 1801 for Keldbylle på Møn (Rigsarkivet). Her omtales selvejerbonden Poul Bendsen og dem, der bor på hans gård, den senere museumsgård.

ter sin far, giver mange ens personnavne. Men der er andre muligheder for identifikation af landejendomme, først og fremmest matrikelnumre, gårdnumre o.l.

Fra en del af de nævnte kilder kan også hentes kortfattede beskrivelser af bygningerne, mest i form af en ordknap karakteristik af byggemåden og angivelse af antal af fag, eventuelt med rumbetegnelser, samt opremsninger af indbo, eventuelt fordelt på rum. Det er oplysninger, der i sig selv er af den allerstørste betydning for udforskningen af landbefolkningens byggeskik og boligkultur. Indirekte kan oplysningerne også muliggøre aldersbestemmelse, idet man undertiden på grundlag af en beskrivelse kan identificere en kendt bygning, der altså må have eksisteret på beskrivelsens tidspunkt. Frilandsmuseets gård fra True ved Århus, der indtil 1870 var fæstegård under præstegården i Brabrand, er således beskrevet i fæsteprotokollen i 1809. Opremsningen af fag i de enkelte længer svarer til forholdene i gården, som den nu står på museet. Den gradvise udvidelse af gården, som er påvist ved en undersøgelse af selve bygningerne, var altså tilendebragt før dette tidspunkt. For udlængernes vedkommende var det i virkeligheden sket en del år før, for de blev allerede på et udskiftningskort fra 1783 registreret i deres nuværende skikkelse.

På Frilandsmuseet er der flere eksempler på udskiftnings- eller matrikelkorts betydning for aldersbestemmelse af bygninger. Huset fra Ødis Bramdrup, der som nævnt ikke kunne dateres ved hjælp af sin indskrift, fordi den sad i en tilbygning, er afsat på et kort fra 1789. Det er dog tegnet noget mindre end nu, sådan som bygningsundersøgelsen også har vist, det må have set ud engang. Huset må altså i sin tidligere skikkelse være ældre end dette årstal, og det kan med dets udseende og udformning ikke undre nogen.

Hvis en bygning er afsat på et kort, får man da en tidsgrænse, før hvilken huset må være opført. Men der kan være grund til forsigtighed. Drejer det sig om det rigtige hus? Kan der være gjort tilføjelser til kortet, så dets årstal ikke dækker alt det; der er afsat på det? Frilandsmuseets hus fra Dørrød i Skåne er tilsyneladende også afsat på et kort, i dette tilfælde fra 1714. Men her kan det ikke udelukkes, at det afsatte hus er forgængerens til det hus, der siden blev museets. De to huse har afløst hinanden på samme sted. Det ældre, forsvundne hus er blevet påvist ved arkæologisk undersøgelse af tomten.

Det er et anderledes håndfast vidnesbyrd, der aflægges af et matrikelkort fra 1793, som viser jorderne ved Lønnestak i Vestjylland, hvorfra Frilandsmuseet har en gård. Her er nogle bygninger indtegnet på kortet, men ved en revision af kortet i 1819 er de atter streget ud og gården afsat et stykke derfra, på det sted, hvor museet mange år senere hentede den. Når denne rettelse ses i sammenhæng med andre kilders oplysninger, forstår man, at der i mellemtiden er bygget en ny gård til afløsning for den gamle. På skorstenshammeren i køkkenet står CTS 1803. Denne gårdmand Christen Thuesen og hans familieforhold er velkendt fra folketællinger og kirkebog. I denne sammenhæng, hvor det gælder bygningens alder, er det afgørende, at han i 1803 fik sin gård takseret til brandforsikring, og at den i denne forbindelse omtales som nybygget. Det er også interessant at konstatere, at den allerede i 1818 blev takseret igen, fordi udlængerne var bygget stærkt om.

Som vi lige har hørt, kan det hænde, at der i en brandtaksation gives oplysninger, som direkte siger noget om alderen på en bygning. Det var også tilfældet i den tidligere citerede brandtaksation vedrørende gården på Møn. Ofte er det netop et nybygge eller en ombygning, der er anled-

Fig. 18. Udsnit af matrikelkort fra 1793 vedrørende Lønne sogn i Vestjylland (Matrikelarkivet). I de hvide cirkler ses to stadier i den gårds historie, hvis bygninger nu er på Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Øverst er gården, som den blev afsat 1793. Den blev slettet ved revisionen 1819, samtidig med at den nye firlængede gård fra 1803 blev indtegnet forneden.

ning til, at der overhovedet foretages en taksation. Det almindeligste er nok, at en oplysning om nybygge ikke tager sigte på en gård som helhed, men blot på en enkelt længe, der er blevet fornyet. Sådan er det f.eks. for Frilandsmuseets bornholmske gårds vedkommende. En taksation i 1844 omfatter, som det hedder, den nu af ny opbyggede østre ladelænge, og herved får man en bekræftelse på et årstal, der i sin tid blev skåret i tømmeret i denne længe. Alderen på enkelte dele af bygninger kan undertiden belyses af andre kilder. F.eks. kan aftægtskontrakter fortælle, hvornår der er sket indretning af rum eller eventuelt særskilte småhuse til de gamle, når de trak sig tilbage fra fuld deltagelse i landbrugsbedriften.

Det er mest i brandtaksationer, man har direkte udsagn om, at en bygning er nyopført. I de fleste af de andre og især ældre kildegrupper,

der anvendes til belysning af bygningsforholdene på landet, er sådanne oplysninger ikke særlig almindelige. Undertiden må man være glad for selv en vag udtalelse. En sådan forekommer f.eks. vedrørende den tidligere nævnte gård fra Ostenfeld. Til en omtale af denne gård er der, måske i 1710, gjort den tilføjelse, at den er »Vor vielen Jahren erbauet« (bygget for mange år siden). I betragtning af årstallet 1685 over porten er det en påfaldende udtalelse, idet 25 år i denne sammenhæng og med samme familie på gården hele tiden næppe kan betragtes som noget langt spand af år. Som vi siden skal se, kan en ny naturvidenskabelig datering af denne gård antagelig forklare dette forhold.

Fælles for de hidtil omtalte skriftlige kilder bortset fra indskrifterne er, at de ikke er bevidst berettende med hensyn til vort emne, nemlig alderen på bondehuse. De kilder, det drejer sig om, er blevet til i forbindelse med administrative handlinger af forskellig art, de kan sidestilles med forvaltningsakter, og det er derfor, de har fundet vej ind i de offentlige arkiver til bevaring for eftertiden. Eventuelle oplysninger om bondehuses alder forekommer som bibemærkninger eller skal udledes af omstændigheder og sammenhæng.

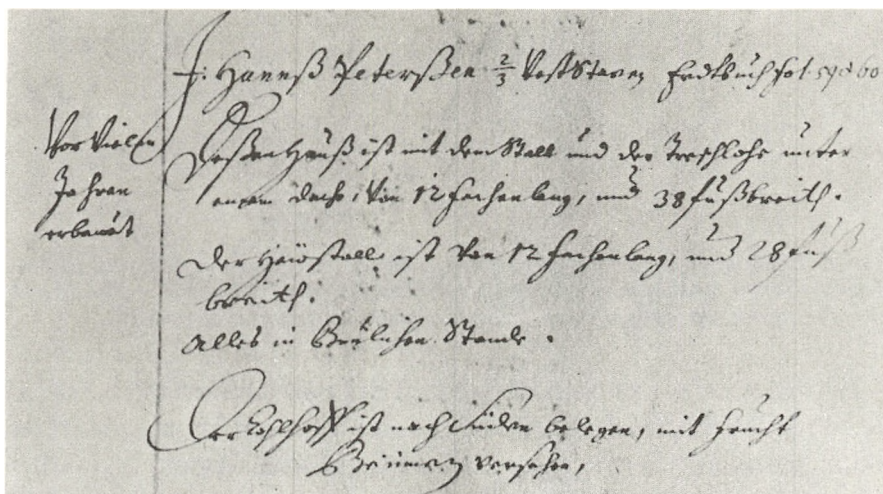

Fig. 19. Dette udsnit af en jordebogs bygningsliste fra 1710 viser en omtale af Frilandsmuseets gård fra Ostenfeld i Sydslesvig (Landesarchiv Schleswig-Holstein). Ud for beskrivelsen af bygningen er tilføjet: »Vor Vielen Jahren erbauet« (bygget for mange år siden).

Et Skifte 1819

1 Klyvboord	4 ⁰⁰
2 Sjorsboorde	1
1 Klynvåg	12
1 Klynvåg	3
1 Klynvåg	1
5 Dreghold	5
1 Sjorsboord	2
1 Bronbiløgger - Omv	8
2 Frontboys og 1 Klynvåg	2
1 Dugspad med 2 Klynvåger Omv	3
1 Olmas dug	4
Salens 37 ⁰⁰ = 37	

Fig. 20. Udsnit af et skifte 1819 efter selvejergårdmand Poul Bentzen i Keldbylle på Møn (Landsarkivet for Sjælland m.m.). Skifternes opremsning af indboet rum for rum giver en skildring af tilstanden, der undertiden kan bruges til indirekte datering af en bygning.

Helt anderledes forholder det sig med de i egentlig forstand berettende kilder. De er ofte udsprunget af en form for historisk sans, der fører til, at man skriftfæster oplevelser, begivenheder, forandringer eller simpelt hen forløbet af den daglige tilværelse. Dette sidste gælder især de desværre meget fåtallige dagbøger fra landligt miljø i ældre tid. Her kan en sjælden gang endda helt tilbage i 1700-årene forekomme dag for

dag noterede bemærkninger om tilhugning af bygningstømmer, opførelse af en længe, tækning o.l.

Særlig for Sønderjylland kendes en form for beretning, der kan være meget nyttig i denne sammenhæng, selv om den først dukker op godt ind i 1800-årene. Det drejer sig om de såkaldte sognekrøniker, hvori år for år vel i reglen den stedlige lærer skriver ned, hvad der er foregået inden for sognet. En sådan beretning kendes fra Emmerlev sogn i det vestlige Sønderjylland, hvortil landsbyen Sønder Sejerslev hører. Herfra har Frilandsmuseet en stor gård, hvis bygninger for det meste er langt ældre end sognekrønिकens tid. Men en ombygning, der medførte en betydelig modernisering af en del af stuehuset, kan klart dateres til 1874 ved hjælp af sognekrønिकen.

Når vi har bevæget os så langt frem i 1800-årene, nærmer det sig også, at vi kan tage en anden art kilde i betragtning. Den optræder nu i skriftlig form, men dette er noget sekundært, eftersom det drejer sig om skriftfæstet mundtlig tradition. Principielt er der naturligvis ikke nogen skarp grænse til den levende mundtlige tradition, der endnu kan påtræffes. Denne kildegruppe kan normalt kun præstere vage aldersbestemmelser på bondehuse, og de skal tilmed i reglen behandles med en vis skepsis. Størst pålidelighed ved angivelse af alder på bygninger kan man nok regne med, når opførelsen er kædet sammen med en bestemt begivenhed f.eks. en familiefest som bryllup o.l., der kan kontrolleres. Men heller ikke i sådanne tilfælde skal man uden videre tage traditionen for gode varer med hensyn til konkrete oplysninger som et byggeår. Der er en almindelig tendens til, at der i erindringen netop sker en sådan sammenkobling af begivenheder.

Ved udnyttelsen af mundtlig tradition såvel som egentlige skriftlige kilder vil man ved forsøg på aldersbestemmelse af en bygning især stile efter at få oplysninger om selve den bygning, det drejer sig om. Det kan undertiden være ganske svært at skille sådanne oplysninger ud fra, hvad kilden meddeler om gården i almindelighed og om dens beboere. Særligt i den mundtlige tradition – og ikke mindst når den er forbundet med en vis lokalhistorisk interesse – vil der undertiden blive draget specielle slutninger ud fra oplysninger af mere almen karakter. Man må da gøre sig klart, at der ikke kan dateres bygninger alene ud fra viden om

en gårds historie som landbrugsejendom eller ud fra kendskab til den personalhistorie, der knytter sig til stedet. Der er et langt spring fra den mundtlige traditions vage antagelser til de håndfaste oplysninger, som er nødvendige for at fastsætte en bygnings opførelsesår.

Når man besøger gamle bygninger på landet, kan man ofte komme ud for, at beboerne har en bestemt opfattelse af alderen på bygningerne. Det kan i nogle tilfælde gå tilbage til regulære årstal på bygningerne, og det er klart, at disse årstal ikke altid er blevet benyttet med den forsigtighed, vi her må råde til. I andre tilfælde er det kendskab til en skriftlig omtale, der ligger til grund, gerne formidlet af lokalhistorisk litteratur. Mange gange kan man imidlertid af det pågældende kildested kun slutte, at der har været en gård eller et hus på stedet, eller at nogle bestemte personer har boet der. Lokale forestillinger om alderen på bondehuse er ofte baseret på kilder, der er blevet misforstået på denne måde.

Dendrokronologi

Det er almindelig kendt, hvordan arkæologien i det sidste halve århundrede i stadig stigende grad har fået hjælp fra naturvidenskaben både med henblik på datering af fund og ved skildringen af de omgivelser, fortidens mennesker har levet i, og de vilkår de har været underkastet, f.eks. de skiftende klimatiske forhold. Denne tradition for samarbejde mellem videnskaberne går tilbage i forrige århundrede, da danske arkæologer støttede sig til geologers, botanikers og zoologers hjælp ved fortolkningen af fund i moser og i køkkenmøddingerne ved vore kyster.

I årtierne omkring midten af det nuværende århundrede har først pollenanalysen, siden kulstof-14 dateringerne givet epokegørende resultater inden for arkæologien. Ved den første metode, baseret på tælling af bevaret blomsterstøv, har man kunnet henføre fund til perioder med bestemte vegetationsmæssige forhold. Det er klart, at der kun kan blive tale om en forholdsvis grov tidsbestemmelse. Den anden metode, der grunder sig på måling af indholdet af radioaktivt kulstof i dødt organisk materiale, har derimod mulighed for angivelse af alder i absolutte talstørrelser. Man må dog regne med en fejlmargen, der er rigelig stor, når det drejer sig om historisk tid.

Hvis man tænker sig kulstof-14 metoden anvendt på bygninger af den art, vi her beskæftiger os med, er det af begrænset interesse at få opgivet en alder med en unøjagtighed på op mod 100 år. Bygningsforskerne kan ofte komme nærmere på en datering ad anden vej. Specielt må husforskningen være interesseret i naturvidenskabelige metoder, der kan præstere nøjagtige årstal. Derfor vil dendrokronologien uden tvivl blive et overordentligt vigtigt hjælpemiddel i studiet af bygninger fra historisk tid, ligesom den i de allersidste år er blevet det, ikke mindst for den del af arkæologien, der beskæftiger sig med vikingetiden.

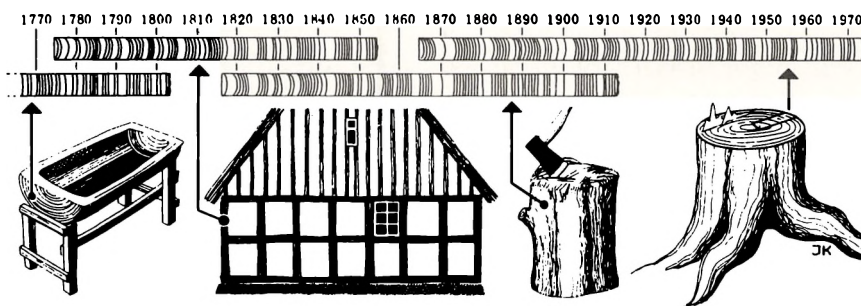

Fig. 21. Princippet i dendrokronologien skildret skematisk (efter Skalk). Udgangspunktet er ny-fældede træer. Hvis der er overlapning med årringene fra ældre stykker træ, kan man gradvis tælle sig bagud i tiden.

Dendrokronologi betyder tidsregning på grundlag af træ. Den metode, det drejer sig om, bygger på en ganske enkel iagttagelse. Enhver kan gøre den samme iagttagelse, når man går forbi et træ, der lige er blevet fældet. I snitfladen på tværs af stammen kan man se træets årringe. De fleste har vel i sådan en situation prøvet at tælle sig frem til, hvor gammelt det fældede træ nåede at blive. Den afgørende iagttagelse er, at årringene i sådan et stammetværsnit ikke er lige tykke. Afgørende er også den antagelse, at grunden hertil er forskellige vækstforhold fra år til år, og at disse varierende vilkår har været fælles for træerne i et vist område.

Udgangspunktet for årringsdatering er tilbagetælling af årringe i fældede gamle træer. Når man vil længere tilbage end træets alder, kan man fortsætte med at tælle årringe i et stykke bygningstømmer, hvor variationerne i tykkelsen af nogle af årringene svarer til variationerne i det fældede træ. Når man skal endnu længere tilbage, finder man et ældre stykke bygningstømmer, hvis vækstperiode har så meget overlapning med det forrige stykke, at man kan konstatere overensstemmelserne i variationerne i årringstykkelserne.

Princippet i dendrokronologien er enkelt og har været kendt længe. Men ét er teori, noget andet praksis. En nogenlunde sikker datering på dette grundlag kan kun lade sig gøre, når man har et stort basismateriale af målte årringstykkelser. Hvis man skal holde styr på sådan et materiale og være i stand til at indpasse nye kurver over varierende årrings-

tykkelser i det eksisterende materiale, forudsætter det elektronisk databehandling. Derfor er man først i de sidste årtier nået til at kunne nyttiggøre dendrokronologiens princip i bygningsforskningen.

Dendrokronologien er ifølge sagens natur en meget nøjagtig dateringsmetode, idet hver enkelt årring i et stykke træ svarer til træets vækst i et bestemt år. Hvis barken er bevaret, kan det afgøres med sikkerhed, hvad der var træets sidste vækstår. Forudsat at træstykket er så stort, at antallet af årringe er tilstrækkeligt til en bestemmelse. Og forudsat, træsorten er den rigtige, for Danmarks vedkommende foreløbig kun eg. Træet skal også høre hjemme i en egn, hvorfra der er nok basismateriale. Man kan ikke uden videre springe fra det ene område til det andet. Der er kort sagt en masse forudsætninger, der skal være i orden, for at man kan bruge dendrokronologien. Og der er stadig en del fejkilder at tage hensyn til, også i forbindelse med det naturvidenskabelige grundlag for metoden.

Fig. 22. Det er i nogle af de vandrette bulplanker på dette billede, årringsmålingerne er foretaget med henblik på datering af Frilandsmuseets lade fra Øsby. Her er laden fotograferet på sit oprindelige sted, gården Sparlund i Øsby sogn ved Haderslev (Mogens Clemmensen fot. 1923).

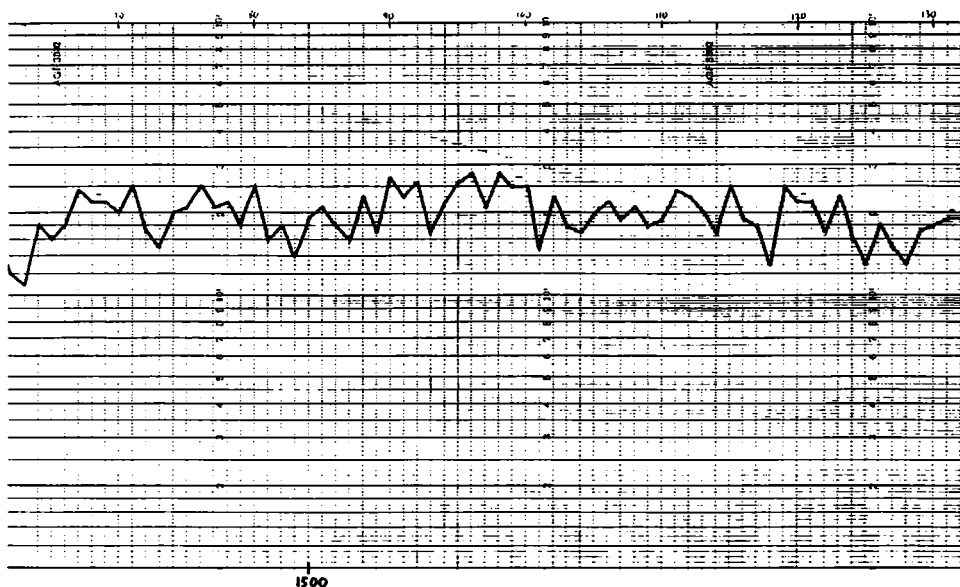
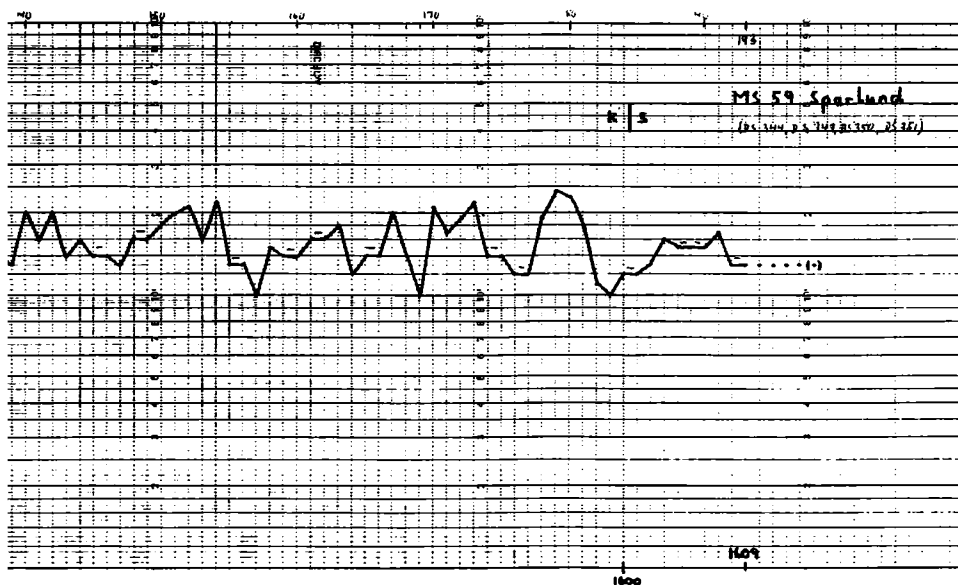

Fig. 23. Kurve over variationer i årringsbredder. Det viste eksempel er den kurve, der var afgørende for dateringen af Frilandsmuseets lade fra Øsby i Sønderjylland (fra gården Sparlund). (Kurven sammenstillet af Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling på grundlag af målinger udført af Universität Hamburg, Ordinariat für Holzbiologie). K/S viser grænsen mellem årringe i kernetræ og årringe i splint.

Endelig skal man gøre sig klart, hvad det er, man daterer. Ret beset er det et stykke træ, og sammenhængen mellem dette stykke træ og huset i øvrigt er derfor afgørende for, om dateringen overhovedet siger noget om alderen på huset. Hvis man vil have noget ud af en dendrokronologisk datering, må bygningsforskeren kunne bevise, at det daterede stykke træ hører nøje sammen med huset som helhed og ikke f.eks. er indsat ved en senere reparation eller tilbygning eller er taget fra en anden bygning og genbrugt i sin nuværende funktion. Man kan måske bestemme, hvornår træet til et stykke bygningstømmer må være fældet, men det forbliver uvist, hvor længe det har været lagret, før det blev brugt. Det har dog normalt næppe været længere end højst et par år, for tilhugningen samt udformning af tappe, taphuller o.l. bliver vanskeligere og besværligere, jo mere træet tørres.

Et eksempel på årringsdatering af en bondebygning kan gives fra Frilandsmuseet. Det drejer sig om en lade fra Øsby sogn i det østlige Sønderjylland. Den er opført som et såkaldt bulhus. Det vigtigste træk ved denne konstruktion er, at væggene består af vandrette planker, i reglen af eg. Denne lade bærer et årstal, som er skåret ind i en dørøverligger. Det sikkert skårne årstal 1734 er anbragt midt på den nydeligt dekorede dørøverligger. Det virker altså ikke som noget tilfældigt årstal, men man har længe været klar over, at det ikke angav alderen på bygningen som helhed. Den dør, det sidder over, er nemlig indrettet sekundært. Man kan se, at det pågældende fag tidligere har været lukket med bulplanker. Man har formodet, at døren blev indrettet samtidig med en ombygning i denne ende af laden, og efter sammenligning med andre bulhuse har husforskerne antaget, at laden rimeligvis gik tilbage til begyndelsen af 1600-årene.

Hvis man skal bruge årringsdatering på en bygning af denne art, er problemet, hvor man skal udtage de prøver, årringene skal måles på. For at få en tilstrækkelig lang række af årringe at se på vil man foretrække nogle af de bulplanker, der er særlig brede. Men et bulhus er

Fig. 24. Øverst i dette billede fra Frilandsmuseets gård fra Ostenfeld i Sydslesvig ses den svære vandrette bjælke, der ligger over ildstedet (Lennart Larsen fot. 1975). I enden af denne bjælke blev den træprøve taget, som den dendrokronologiske datering er baseret på.

opført som et samlesæt. Det er forholdsvis let at bygge om, og hvis der er brug for det, kan man anvende bulplanker, der er overtaget fra et andet hus. Det er derfor klart, at man ikke skal nøjes med en enkelt prøve, men helst foretage datering forskellige steder i huset, så vidt muligt hvor det ser ud til, at der ikke er foretaget ombygninger. Sådanne steder er der mulighed for at finde. Medmindre man river huset helt ned, kan man nemlig kun tage bulplanker ud fra deres plads i væggen og sætte nye i ved at hugge ind til noten, den rille, hvori plankerne sidder. Hvor det ikke er sket, er bulplankerne så at sige låst fast, d.v.s. at de må have været på deres plads siden opførelsen af i hvert fald denne del af huset. Fagets samhørighed med resten af bygningen kan man få et indtryk af ved at se på nummereringen af bulplanker og tømmerstykker.

I laden fra Øsby er der en smukt sammenhængende nummerering, og

der er tillige i den ene ende nogle fag, der er »låst« på den omtalte måde. To af de otte prøver, hvis årringe er undersøgt, hører hjemme i disse fag. Det kunne på grundlag af stor lighed i årringene konstateres, at disse to planker var taget fra samme træ som to andre planker nogle fag længere henne i væggen. Det var nu så heldigt, at den ene af disse havde bevaret, desværre ikke ligefrem bark, men nogle årringe, der hørte til den såkaldte »splint«, d.v.s. den del af stammetværsnittet, der ligger lige inden for barken, erfaringsmæssigt omfattende ca. en snes årringe. Derfor blev dateringen ikke nøjagtig på år, men kunne dog anføres som 1620 ± 5 .

Den dendrokronologiske datering går altså ud på, at træet til de nævnte planker skulle være fældet i 1620 eller de nærmeste tilstødende år, d.v.s. inden for perioden 1615-25. Det synes på den nydeligste måde at give en bekræftelse på den tidligere omtalte formodning om ladens alder. Det bekræftes også, at der senere er foretaget reparationer eller ombygninger. De øvrige dendrokronologiske analyser fra bygningen viste nemlig, at der nogle steder, men ikke i »låst« position, indgik træ i væggene, som havde været i vækst endnu ved midten af 1600-årene. Hvor længe træet havde groet videre efter dette tidspunkt, kan der ikke siges noget om, for der var hverken bark eller splint på de pågældende planker.

Det er ikke mange bondehuse her i landet, der indtil nu er blevet dendrokronologisk dateret. Det andet eksempel, der skal anføres, er derfor også fra Frilandsmuseet. Bygningen er kommet fra et af de områder, hvor der først har været samlet et omfattende basismateriale til årringsdatering, ikke mindst takket være indsats fra universitetet i

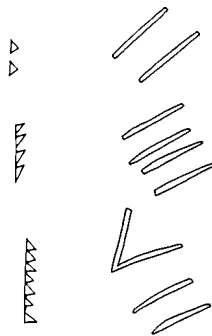

Fig. 25. Tømmermærker i bjælker og skråbånd i Frilandsmuseets gård fra Ostenfeld i Sydslesvig. Sådanne mærker er et af de hjælpemidler, man har til at påvise sammenhøringen af de forskellige tømmerstykker i konstruktionen, inden en dendrokronologisk datering forsøges.

* HANS·PETERSEN * ANNO 1685 *

Fig. 26. Indskrift over porten til Frilandsmuseets gård fra Ostenfeld i Sydslesvig. Hvis man skal tro den dendrokronologiske datering af gården til hundrede år tidligere, er der formentlig tale om en ombygning af portgavlen i 1685.

Hamburg. Det drejer sig om Frilandsmuseets gård fra Ostenfeld i Sydslesvig. Den er et såkaldt hallehus, i Slesvig et af de nordligste eksempler på denne bygningstype, der har sin udbredelse i det meste af det gamle nedertyske område fra floden Ems i vest til Gdansk-bugten i øst. Karakteristisk for bygningstypen er det store fælles rum for husdyr og mennesker, med ildsted og sovepladser i den ene og stalden i den anden ende med en stor port i gavlen. Frilandsmuseets hallehus har som tidligere omtalt årstallet 1685 indskåret over denne port sammen med navnet på gårdmanden.

For museet var spørgsmålet nu, om dette årstal angav opførelsesåret for bygningen. Man vidste nok, at der i enden modsat porten havde været nogle ombygninger, og at der her også fandtes nogle yngre årstal. Men hvor gammelt var huset i sin oprindelige skikkelse, selve hovedkonstruktionen? Det var på dette punkt, museet ønskede hjælp fra naturvidenskaben.

Der var i dette tilfælde ikke megen tvivl om, hvor den dendrokronologiske prøve skulle udtages. Bygningen har nogle meget svære bjælker, hvis dimensioner er sådan, at de rent umiddelbart giver håb om et stort antal årringe. Dertil kommer et system af tømmermærker på bjælker og skråbånd, bevaret fortløbende i størstedelen af huset. Hovedkonstruktionen var med andre ord uændret fra den første opførelse. Endelig var der en af bjælkerne, der havde lidt bark bevaret. Det var derfor muligt helt nøjagtigt at fastslå, at træet til denne bjælke over ildstedet i Ostenfeldgården havde haft sit sidste vækstår i 1580.

Hvis denne datering er rigtig, må man herefter formode, at træet er blevet fældet i vinteren 1580-81, og at husets hovedkonstruktion er godt hundrede år ældre end årstallet 1685 i portens indskrift.

Omtrentlig aldersbestemmelse ved sammenligning

Når man står ude på landet og vil vide noget om, hvor gammelt et eller andet bondehus er, har man normalt ikke rådighed over den slags oplysninger, som vi har hørt om i det foregående. Det er kun i få tilfælde, der er årstal på et hus. Det er omstændeligt og tidkrævende at lave arkivundersøgelser, og man skal rejse til den by, hvor arkivet ligger. Især dendrokronologiske undersøgelser er ikke for enhver og vil næppe blive det.

Hvis man alligevel vil skønne over, hvor gammelt et hus er, må man basere sit skøn på noget, der umiddelbart kan iagttages. Og man må sammenligne det iagttagne med tilsvarende ved andre huse, hvoraf nogle måske har en kendt alder. Det er den måde, bygningsforskerne bærer sig ad på, og der er ikke noget i vejen for, at enhver kan gøre det samme. Blot kan selvfølgelig den almindeligt interesserede ikke skaffe sig så stort et sammenligningsmateriale som bygningsforskeren og vil sandsynligvis heller ikke gå så systematisk til værks. Derfor må hjælp hentes, hvor det er muligt, f.eks. i faglitteraturen om gamle bygninger og ved at se på de gårde og huse, der er flyttet til frilandsmuseerne.

Almindelig viden om, hvilke større ændringer i byggeskik der er foregået i tidens løb, må også forudsættes, hvis man skal gøre sig håb om at kunne oparbejde en fornemmelse for bondehuses alder. Det er elementært, at grundmursbyggeri normalt er yngre end bindingsværk. Man kan også betragte det som en hovedregel, at bjælketappe stukket igennem stolperne er et kendetegn på forholdsvis gammelt bindingsværk sammenlignet med de tilfælde, hvor bjælken er anbragt oven på murremmen.

Men ved mange af de sammenligninger, der skal anstilles, er der en vanskelighed. Hvis man i en sjællandsk landsby har et bindingsværks-

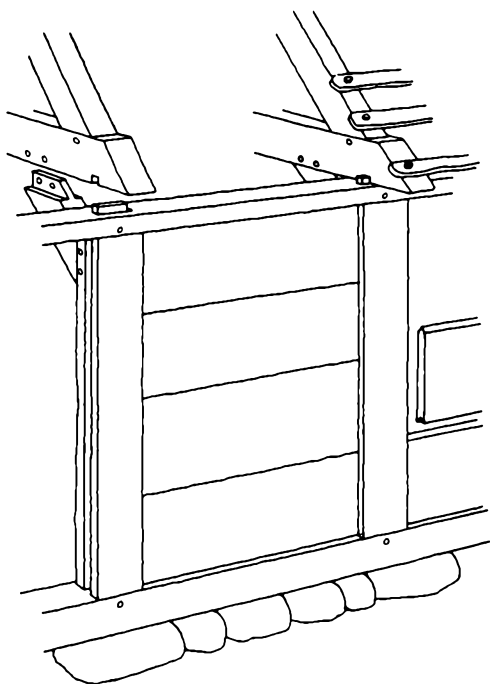

Fig. 27. Principskitse for bulkonstruktion. Indskårne årstal i danske bulhuse spænder over perioden 1605-1816. De svære stolper giver umiddelbart en fornemmelse af ælde. En vis bredde er dog nødvendig, da der skal være not til plankerne i begge sider af stolperne.

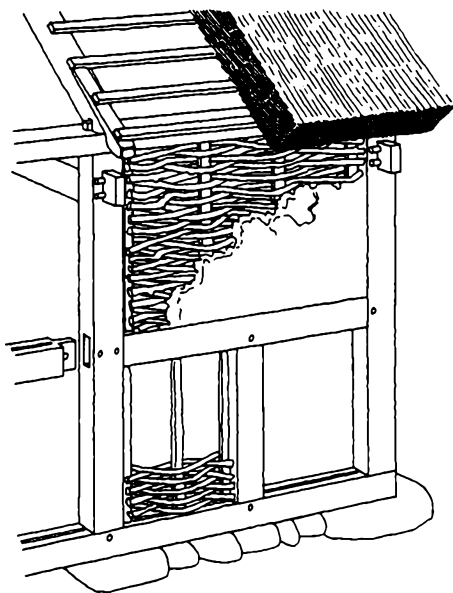

Fig. 28. Principskitse for ældre bindingsværk. Bjælkerne er tappet gennem stolperne. Tavlene er udfyldt med lerklining på fletværk.

hus og et hus af røde mursten, vil man ikke være i tvivl om, at bindingsværkshuset er ældst. Denne rækkefølge ligger fast, men man må gøre sig klart, at et rødt murstenshus i Sønderjylland kan være væsentlig ældre end det sjællandske bindingsværkshus.

Med hensyn til det andet eksempel, bjælketappe contra oplagte bjælker, er det værd at huske, at man i de forskellige egne er hørt op med at bruge gennemstukne bjælketappe til meget forskellig tid. Hvad der på Sjælland markerer, at et hus senest er fra begyndelsen af 1800-årene, er på Bornholm en byggemåde, som en ubrudt tradition har holdt i live til begyndelsen af vort århundrede, selv om man også der på den tid normalt byggede i grundmur. Og i Sønderjylland er der i reglen slet ikke anvendt bjælketappe, men bjælkerne har været lagt oven på remmen i al den tid, hvorfra der er bevaret bondebygninger.

Heller ikke i det nordlige Sjælland brugte man bjælketappe, medmindre det drejede sig om offentligt eller halvoffentligt byggeri, som

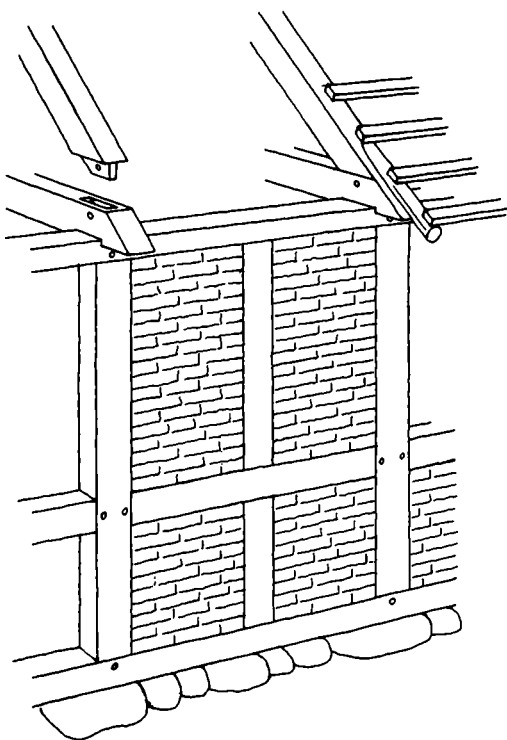

Fig. 29. Principskitse for yngre bindingsværk. Tømmeret er højt og spinkelt. Bjælkerne er lagt oven på remmen. Tavlene er udfyldt med mursten.

var påvirket fra købstæderne eller centrale myndigheder. I denne egns landlige byggeri blev bjælken skåret ind i siden af stolpen, og det fremstikkende bjælkehoved fik derved bjælkens fulde dimensioner. Når noget tilsyneladende tilsvarende forekommer i visse østjyske egne, er der tale om et tidsmæssigt afgrænset fænomen, hørende hjemme i bindingsværkets sidste tid helt hen mod midten af 1800-årene. Ved disse østjyske »slidsede« bjælkelag er bjælkehovedet tildannet med en slags hals, der ovenfra er lagt ned i en udskæring i toppen af hver stolpe.

De kendetegn på alder, der kan bruges nogle steder, er ikke altid anvendelige i andre egne. Og selv om de forekommer, kan deres betydning være anderledes. Man kan altså ved forsøg på aldersbestemmelse på grundlag af byggemåde ikke uden videre anvende træk, der er præget af egnsforskelle. Det gælder til en vis grad også stiltræk i udformningen af bygningsdetaljer. De kan være tvivlsomme til bygningsdatering allerede af den grund, at de måske ikke daterer bygningen som helhed. F.eks. kan dørene i et hus være blevet udskiftet på et eller andet tidspunkt. Men det kan også være svært at datere døre på grundlag af fyldingernes udformning, gerichternes profiler m.m. Man skal så nemlig vide, hvor godt folk var med på moderne i den pågældende egn. Hvor hurtigt har stiltræk i bygningsnedkerarbejde forplantet sig fra hovedstaden eller en anden by til et eller andet landsogn? Er det en ung, lige udlært snedkersvend fra købstaden, der har lavet døren? Eller er det en gammel mester, der stadig lavede døre som i sin ungdom og brugte de samme profilhøvlere som dengang?

Det er en problemstilling, der kendes særdeles godt fra studiet af den såkaldte folkekunst. De vanskeligheder ved tidsfæstelse, som man ofte må regne med på dette felt, er naturligvis også knyttet til forsøg på datering ved hjælp af ornamentale bygningsdele, der mere eller mindre falder ind under begrebet folkekunst.

Længe inden man er nået til den slags overvejelser vedrørende detaljer i en bygning, har man i de fleste tilfælde dannet sig en vis mening om dens alder. Ofte sker det, før man når helt hen til huset. Allerede på lang afstand er der noget, der røber, om det drejer sig om et ældre eller nyere bygværk. Det helhedsindtryk, som ligger bag denne fornemmelse, er baseret på iagttagelse af forhold, der springer i øjnene selv ved en

Fig. 30. Man skal ikke på afstand lade sig narre af, at der ikke er stråtag. Der kan godt være bindingsværk under et bliktag. Store Lærkegård, Olsker sogn, Bornholm (P. M. fot. 1959).

overfladisk betragtning. Det er f.eks. husets proportioner, tagformen, valget af materialer i ydermurene samt vinduesformerne.

Det vil normalt være kombinationen af en række enkeltiagttagelser, der er bestemmende for helhedsindtrykket. De nævnte træk er eksempler på anvendelige alderskriterier, men de bruges i reglen ikke enkeltvis. Et stråtag antyder et gammelt hus, men det behøver ikke at være ældgammelt. Omvendt udelukker et tag af eternit ikke, at huset kan være gammelt. Tagmaterialet er noget, der kan ændres i løbet af en bygnings levetid. Adskillige af de gamle gårde og huse, der nu findes i de forskellige frilandsmuseer, har i en periode inden flytningen, mens de endnu lå på deres oprindelige sted, formummet sig under et bliktag.

Hvad derimod normalt ikke ændrer sig, er en bygnings proportioner.

Den kan selvfølgelig blive både længere og bredere ved tilbygning, men det vil man let kunne se. For den oprindelige bygnings vedkommende vil tværsnittet vel i reglen være konstant. Selv efter omsætning i andet materiale vil en gammel bygning ofte røbe sig ved sin ringe bredde. Allerede i bindingsværkstiden begyndte bygningerne at blive bredere, og man kan derfor bruge bredden af et hus som kendetegn på, om der er tale om ældre eller yngre bindingsværk.

Dette spørgsmål kan også belyses ud fra materialevalget. Alene træsorten i bindingsværk kan give et fingerpeg, idet mangel på godt egetømmer i bindingsværkets sidste tid gjorde det mere almindeligt at anvende let nåletræ ikke bare til tagtømmeret. Måden at behandle vægtømmeret på antyder også alder. Spinkelt savskåret er normalt yngre end svært tømmer med spor af tilhugning med økse. Svarende hertil kan man inden for grundmursbyggeriet helt elementært skelne mellem nyere maskinsten og ældre håndstrøgne, ofte tillige uensartet brændte mursten.

Et af de træk ved en facade, der tydeligst angiver alder, er vinduerne. Det betyder ikke, at man normalt kan datere et hus på grundlag af vinduerne. Det er ikke tilfældet, bl.a. fordi vinduer forholdsvis let kan udskiftes og ofte er blevet det. Mange steder er der grund til at beklage, at det er sket. Vinduernes udformning og inddeling kan være bestemmen- de for facadens hele karakter, og en ændring på dette punkt kan undertiden have en i æstetisk henseende stærkt forringende virkning. Samtidig brydes et tidspræg, idet de enkelte træk, der tilsammen udgør husets helhed, nu får præg af forskellige tidsaldre og dermed ikke mere er afstemt efter hinanden.

Hvis man ønsker at benytte vinduerne som et af de alderskriterier, der skal give en fornemmelse af, hvor gammelt et bondehus er, må man derfor begynde med at finde ud af, om de er oprindelige. I bindingsværk kan en udskiftning af ældre vinduer med større undertiden medføre flytning af løsholter, de vandrette stykker støttetømmer midt på væggen. Det vil normalt efterlade spor, f.eks. i form af nagler gennem stolpen på et sted, hvor der ikke mere er noget løsholt. Tilsvarende kan man i mange tilfælde se på en grundmursfacade, hvis der er grebet ind i murværket med henblik på at gøre vinduesåbningen større. Og hvor

Fig. 31. Eksempel på vindue med to seksrudede rammer, anbragt i bindingsværk med gennemstukne bjælketappe. Det er den almindeligste gamle vinduestype i danske bondebygninger. Gård i Snave, Dreslette sogn, Fyn (P. M. fot. 1959).

det ikke direkte kan ses, røbes ændringen undertiden indirekte, fordi man har undladt at udskifte vinduerne til sekundære rum som køkken, bryggers, spisekammer o.l.

Det er især inddelingen af vinduerne, der umiddelbart giver en mulighed for grovere datering. Der er dog ikke tale om noget mere nøjagtigt end henføring til et århundrede, måske når det kommer højt, til et halvt eller et kvart århundrede. Man erkender i hvert fald let, hvad der i

Fig. 32. Eksempel på vindue med to trerudede rammer, anbragt i en grundmuret facade. Gård i Væde, Vævlings sogn, Fyn (P. M. fot. 1958).

denne sammenhæng må karakteriseres som virkelig gammelt. Det er de smårudedede vinduer, i reglen inddelt sådan, at der er seks små ruder i hver vinduesramme. Langt de fleste bondebygninger, der går tilbage i 1700-årene, har sådanne vinduer, hvad man let kan overbevise sig om f.eks. ved en tur gennem Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Man kan dog her også konstatere, at der i få tilfælde er vinduer med otte ruder i hver ramme.

Anvendelsen af større ruder hører i hovedsagen hjemme efter 1800, især i første halvdel af 1800-årene en inddeling med tre ruder i hver ramme. Denne inddeling varieres noget gennem 1800-årene, og især i sidste halvdel af århundredet bliver overvinduer almindelige. Omkring

sidste århundredskifte brydes den faste tradition for torammede vinduer, idet en tredje ramme kommer til, og den midterste gøres undertiden større end de andre. Disse lidt forvoksede vinduer er ofte blevet sat ind sekundært i ældre huse. Denne tendens til stadig større ruder er fortsat frem til vor tid, og nu har i mange tilfælde de moderne termoruder brudt en tidsmæssig helhed, selv om man ofte havde kunnet fastholde det gamle præg i en facade, hvis der var blevet isoleret ved hjælp af forsvinduer eller såkaldte koblede rammer.

Vinduerne er et af de træk, der sammen med andre giver mulighed for at bedømme en bygnings alder. Men de er som nævnt også stærkt udsat for at undergå ændringer i sådan grad, at de ikke mere kan bruges som alderskriterium eller endog virker direkte vildledende. Det gælder selvfølgelig alle ændringer eller ombygninger, at de kan føre på afveje ved bedømmelsen af en bygnings alder. De kan undertiden også være vejledende med hensyn til, om noget er gammelt eller ej. Hvis

Fig. 33. Dette stor gårdstuehus med tegltag er opført i en yngre form for bindingsværk. Bjælkerne ligger oven på remmen, og der er stor loftshøjde. Vinduerne er indrettet med overvinduer. Vejbygård, Vejby ved Fredericia (P. M. fot. 1951).

Fig. 34. Det grundmurede gårdstuehus med skifertag har midt for facaden to vinduer med stor midterrudd. I nyeste tid er der indsat ovenlysvinduer i taget, og indgangsdørene er udskiftet. Gården Nielsminde, Melby på Fyn (P. M. fot. 1974).

man kan tidsfæste en ombygning, kan man også ofte føre det ombyggede et godt stykke tilbage i tiden. Man kan i reglen tillægge en bygning en ganske god alder, hvis den er nået til det stadium, hvor den bliver bygget om.

Sådan kan man også ræsonnere, når man konstaterer de indvendige ændringer, som man kan få øje på ved et lidt mere indgående bekendtskab med en bygning. Ændringer i rumfordeling i et beboelseshus kan undertiden i sig selv sige noget om, hvor længe huset må have eksisteret. I nogle egne vil spor af, at køkkenets adskillelse fra stuen er noget sekundært, straks placere huset blandt de ældste på stedet. Det er ikke så sjældent, at soveværelser er blevet til ved en udvidelse af huset i bredden, og at det foregående stadium forudsætter brug af alkover eller anden form for senge i stuen.

Hvor der er spor af ændringer af ildstedsforholdene, får man også tit en umiddelbar fornemmelse af husets ælde. Det drejer sig f.eks. om de

tilfælde, hvor det kan påvises, at der har været en ældre skorsten af større dimensioner end den eksisterende. Især rykker man tilbage i tiden, hvis der er tale om levn eller spor af en åben skorsten, som normalt ikke vil være blevet opført efter midten af forrige århundrede.

Tilsvarende er der i udlængerne til en landbrugsejendom forskellige træk, som fortæller om de tidsmæssige forhold. Det vil f.eks. altid være påfaldende, hvis en stald er indrettet uden fodergang. I de fleste tilfælde vil man i gamle staldbygninger have forsøgt at foretage denne og andre moderniseringer. Mangel på fodergang vil i reglen antyde en vis alder, men at den er der, udelukker ikke, at bygningen kan være gammel. Man skal ikke forvente at få en kronologi i absolutte årstal ud af den slags forhold.

Det er i det hele taget karakteristisk for de forsøg, man kan gøre på aldersbestemmelse af bondehuse ved sammenligning af byggemåde, at resultaterne normalt er såre omtrentlige. Der skal helst sammenholdes et stort antal iagttagelser af mange forskellige træk. For hvert enkelt af dem er det nødvendigt at have kendskab til, hvad der er det almindelige i den pågældende egn, og hvornår ændringerne er sket der på stedet. Selv efter indsamling af et omfattende stof af iagttagelser må der tages en række forbehold, når man skal overføre sin viden fra de få veloplyste og daterede bygninger til de mange, som man ikke ved noget om. På den anden side er det et felt, hvor der ud fra lokal interesse og lokalhistorisk viden kan gøres en nyttig indsats. Den samlede kundskab om landlig byggeskik må nødvendigvis være baseret på et stort antal lokale iagttagelser sat i sammenhæng med bygningshistoriske data.

Alder er et løst begreb

I det foregående er omtalt forskellige metoder til aldersbestemmelse af bondehuse. De er mere eller mindre pålidelige. Årstal er ifølge sagens natur nøjagtige, men de er ikke altid til at stole på. De skriftlige kilder giver en gang imellem nogenlunde nøjagtige oplysninger om en bygnings alder, men ellers kan man i bedste fald regne med at kunne udlede noget omtrentligt af sammenhæng og omstændigheder. Dendrokronologien er i princippet meget nøjagtig, hvis ellers den overhovedet kan bringes i anvendelse på den bygning, der ønskes dateret. Normalt kan intet af alt dette bruges, men man er henvist til et skøn på grundlag af sammenligninger af forskellige træk i byggemåden med tilsvarende forhold i andre bygninger. Her er man for alvor nået til en fremgangsmåde, der kun kan føre til omtrentlige resultater.

For alle de omtalte metoder gælder, at der må tages væsentlige forbehold. Først og fremmest må man hele tiden spørge sig selv, hvad det egentlig er, man daterer. Der er altid en fare for, at en datering i virkeligheden kun kommer til at omfatte en del af en bygning. Et årstal kan knytte sig til en ombygning eller udvidelse. Det nybygge, der giver anledning til en brandtaksation, er i mange tilfælde blot en modernisering med omfattende anvendelse af allerede eksisterende materialer. Dette forhold gør også dendrokronologien vanskelig at bruge. Det må i hvert enkelt tilfælde kunne bevises, at dateringen af det enkelte stykke træ siger noget om alderen på den bygning, det sidder i. Der må også tages forbehold over for det sammenlignende studium af byggemåder og dets evne til at afgive grundlag for aldersbestemmelser. De resultater, der opnås ad denne vej, kan ofte være forvirrende. De omfattende undersøgelser af bygninger, som denne metode forudsætter, giver indblik i en mangfoldighed, der maner til forsigtighed.

Hvis man ved udøvelsen af et fornuftigt skøn når til mulighed for flere forskellige aldersbestemmelser af en enkelt bygning, kan det – som vi

har været inde på – udmærket være velbegrunder. Det kan ikke undre, at de enkelte dele af et stort firlænget gårdanlæg kan have forskellig alder. Det gælder imidlertid også dele af en længe eller et hus. En bondebygning er som en levende organisme, hvor celler bliver til og falder bort. Ikke mindst i bindingsværk er det let at bygge nogle fag til, når der er behov for det, eller at fjerne nogle forfaldne fag, som man ikke mere har brug for. Også ved normal vedligeholdelse udskiftes snart lidt her, snart lidt der. På den måde har det været almindeligt, at mange bondebygninger gradvis har ændret størrelse og indretning i løbet af en levetid, der kan være flere hundrede år.

Derfor kan der i reglen ikke svares kortfattet på spørgsmålet om alderen på et bondehus. Derfor må der også tages mange forbehold, hvis man overhovedet kan sige noget konkret som svar. I de fleste tilfælde er det bedste svar en forklaring på, hvorfor alder er et så løst begreb, når det drejer sig om et bondehus.

Dating Farmhouses

How old is the house? (p. 7)

This is probably the most common question asked people who have a special knowledge of old farmhouses. Often the enquirer receives no satisfactory answer because it is virtually impossible in most cases precisely to date a farmhouse. This small book is intended as a guide to some of the methods by which the age of a farmhouse can be judged. Caution is perhaps the most important advice to emerge from its pages. Reservations are almost always innumerable no matter which method is adopted.

Dates on buildings (p. 8)

In some areas of Denmark dates in large wrought iron figures are found on buildings, mostly on gables, and they serve as wall ties on brick buildings. Here and there the timbers of half-timbered houses bear a date, often part of inscriptions above doors and covered gateways. Indoors one of the most usual places for a date in old buildings is to be found on the beam across the opening of an open chimney. The initials of married couple's names are often combined with the date.

Several examples are given in this chapter to show how careful one has to be about these dates. The most obvious pitfall being when more than one date is found on the same building: which date gives the year in which the house was built? Different dates usually mean that parts of the building were erected at different times, e.g. an addition to the house or possibly the rebuilding of a gable, the fitting of a new door or a new chimney. A date on a piece of timber may mean nothing because the wood bearing the date has come from another building and has simply been re-used. Entirely random dates are wholly without interest as datings; for example, dates carved for amusement, etc.

Written sources for dating purposes (p. 19)

The critical evaluation of an inscription with a date is helped if one or more proper-names are included. A search of records may reveal what connection the people in question have had with the farmhouse. Possibly the date and inscription will be corroborated. Lists of owners or tenants of farmsteads may be pieced together from various archival sources: census returns, church records, registers of deeds, registers of mortgages, etc. Valuations and appraisals of various kinds may contain brief descriptions of buildings, thus indirectly giving an indication of age. Assessments for fire insurance are particularly interesting because they sometimes record useful information about the age of a building, chiefly when the assessment covers a new house. Examples are given to show how cadastral maps may indirectly indicate the age of a building, examples also illustrate that caution is needed if maps are used for this purpose. The common factor shared by the above-mentioned records and documents is that any details about the age of a farmhouse is secondary information. However, some direct sources are to be found which, in a historical sense, give an account of the conditions and events in small rural communities. Sometimes building activities are mentioned in private diaries and parish chronicles – although these are few and far between – as well as by recorded oral tradition. To trace the age of a farmhouse accurately from written records can be difficult. Hasty conclusions should never be drawn from the past history of a farm nor from biographical information.

Dendrochronology (p. 29)

This chapter discusses the method developed during the past few years for making very accurate datings by dendrochronology, the principle of which has long been known. Nowadays the method is fully exploited by computerised data processing, therefore dendrochronology is a fairly recent innovation for dating old farmhouses.

In principle a dendrochronological dating is very accurate. Each ring in the wood is measured and compared with the growth rings in other timber, *viz.* each ring represents one year's growth. Under favourable

circumstances, then, it is possible to establish precisely which year the tree supplying the wood was felled.

There are a number of reservations, though, because obviously the date applies to the age of the wood. It rests with the researcher to prove that the age of wood has a bearing on the age of the building in which it has been used. He must establish that the timber has been part of the construction from the very first – this can only be done after thoroughly examining the wood structure to make sure that the timber is not a piece from another building which has been re-used.

Two rural buildings have been examined, both farmhouses in Fri-landsmuseet, the open-air museum in Sorgenfri. One dating was 1620 ± 5. This building is therefore presumably a good hundred years older than the date on it – and long thought to have been that of a rebuilding. The second dating established that the final year of growth in the wood of a beam was 1580. The tree must have been felled during the winter of 1580–81. The main structure of this building is then probably about a century older than the date 1685 over its covered gateway.

Comparative dating (p. 37)

When one is out in the country and eager to know the age of some farmhouse or other, all the before-mentioned material is not normally to hand, and one has to judge the age of a building from what can be seen. Architectural experts do the same. They systematically record various details of the way the house is built, these they compare with similar details in other buildings, some whose age is known. What may indicate age in one district is not always applicable to another. Features characterised by regional differences should not be compared at random.

Examples of dating criteria are given which should not normally be individually judged. For example, the proportions of a house, its roof, building materials, the shape of its windows. All are exterior details that form a general impression which gives the observer an instinctive feeling as to the age of a building. A closer knowledge of the interior of a building is also useful for an approximate dating: ground-plan, room partitions, hearth arrangements, etc.

A large number of observations have to be combined and the building customs of the area in question known.

Age is broadly interpreted (p. 48)

The methods for dating old farmhouses, described in the preceding pages, vary in accuracy and reliability. All should be applied with caution because there is always the danger that a date only applies to part of a building. This is indeed very usual, in that most farmsteads have gradually altered both inside and out during the course of centuries. One can rarely answer in brief questions about the age of farmhouses, and in this context the loose concept of age has to be explained instead.

Translated by Jean Olsen.

Litteratur

I nedenstående liste er kun optaget et udvalg af de trykte arbejder, som kan tjene til belysning af det her behandlede emne. Blandt dem er enkelte bøger om bondebygninger i almindelighed. Især Bjarne Stoklunds bog om Bondegård og Byggeskik indeholder en ganske omfattende litteraturliste, som der henvises til. Endvidere er medtaget nogle arbejder specielt om dateringsproblemer. Endelig anføres en del skrifter, der giver yderligere oplysninger om de i denne bog benyttede eksempler.

Andersen, H. Hellmuth: Årringsdatering (ekskurs til artikel om Danevirke). Skalk 1973, nr. 6.

Arnstberg, Karl-Olov: Datering av knuttimrade hus i Sverige. Stockholm 1976.

Bedal, Konrad: Ländliche Ständerbauten des 15. bis 17. Jahrhunderts in Holstein und im südlichen Schleswig. Neumünster 1977.

Clemmensen, Mogens: Bulhuse. Studier over gammel dansk Træbygningskunst. I-II. København 1937.

Eckstein, Dieter und Konrad Bedal: Dendrochronologie und Gefügeforschung. Zu neuen Datierungsergebnissen im ländlichen Hausbau Schleswig-Holsteins des 15.-17. Jahrhunderts. Ethnologia Europaea VII, 2, 1974.

Frilandsmuseet. Vejleder. København 1975.

Havemann, Kent: Dendrokronologi. En introduktion. Dansk Natur - Dansk Skole. Årsskrift 1977.

Jessen, Curt von, m.fl. (red.): Landhuset. Byggeskik og egnspræg. Gode råd om vedligeholdelse og istandsættelse. København 1975.

Kirk, Frode: Frilandsmuseets gårdstuehus fra Barsø. En undersøgelse af spor fra dets første tid. Nationalmuseets Arbejdsmark 1976.

Køster, Jørgen: Gården fra Sønder Sejerslev. København 1973.

- Ludvigsen, Arne og Axel Steensberg*: En dansk Bondegaard gennem 2000 Aar. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1941.
- Michelsen, Peter*: Huset fra Ødis Bramdrup. København 1968.
- Michelsen, Peter*: Hans Hansens Gård. Museumsgården i Keldbylille på Møn. København 1969.
- Michelsen, Peter*: Huset fra Dörröd. København 1971.
- Michelsen, Peter*: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets historie og gamle huse. København 1973, 2. udg. 1976.
- Michelsen, Peter*: Ostenfeldgården på Frilandsmuseet. København 1976.
- Neubert, Gerd og Karsten Vibild*: Gamle sjællandske bondehuse. Hvordan man bevarer, hvordan man byggede. Køge 1975.
- Steensberg, Axel*: Den danske Bondegaard. København 1942, 2. udg. 1974.
- Steensberg, Axel*: Gamle danske Bøndergaarde. København 1943. 3. udg. 1978.
- Stoklund, Bjarne*: Truegården. København 1955, 2. udg. 1979.
- Stoklund, Bjarne*: Læsøgården på Frilandsmuseet. København 1962.
- Stoklund, Bjarne*: Gården fra Lønnestak. København 1969.
- Stoklund, Bjarne*: Bondegård og byggeskik før 1850. København 1969.
- Troels-Smith, J.*: Naturvidenskabelig datering. Strejflys over arbejdet på Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling. Kuml 1970.
- Yde-Andersen, D.*: Danmarks ældste bondegård. Festskrift til museumsforstander H. P. Hansen, Herring. Århus og København 1949.
- Zangenberg, H.*: En gammel Rømsgaard. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1936.

Tilbud bog FM
10 00

9912341100046